

Прегледни чланак

UDK 911.37(497.11)

Review article

Стеван М. Станковић

## ПРОШЛОСТ И БУДУЋНОСТ НАШИХ НАСЕЉА

*Има градова који имају своју душу; то су  
они градови који имају своју прошлост.  
У томе су градови слични људима.*

*Јован Дучић, 1908.*

**Извод:** Са еволуцијом човечанства градови су мењали своје одлике, функције и дефиниције. Садашње схватање градског насеља није до детаља законски формализовано. Дефиниција је демографско-статистичког критеријума. Град је сложен друштвени феномен који се просторно и временски манифестује различитим облицима и функцијама. Може се дефинисати са географског, економског и социолошког аспекта. Функционално повезивање градова Србије представља инструмент за постизање равномернијег развоја. Запостављање сеоског простора Србије указује на значај мањих центара при одређивању територијалне организације урбаних и руралних насеља. Србија је једна од најцентрализованијих држава Европе. У њој је сада започео процес децентрализације.

**Кључне речи:** Јован Цвијић, Србија, градови, демографско-статистички критеријум, Функционално повезивање, процес децентрализације.

**Abstract:** With evolution of mankind cities changed their shapes, function and definition. Today's understanding of an urban settlement is not legally formalized. The definition is demographic and statistical criteria. City is a complex public phenomenon of spatial and time manifestation which takes and functions. It could be defined as geographic, economic, sociologist criteria. Functional connecting of cities Serbia is one of the tools for achieving more balanced development. Neglecting of rural area of Serbia importance to small centres in determining the territorial organization urban and rural centers. Serbia is one of the most centralised countries in Europe. Which has now started the decentralisation process.

**Key words:** Jovan Cvijić, Serbia, the cities, demographic-statistical criteria, functional connecting, decentralisation process.

## Увод

На широким просторствима Србије, људска станишта су се током времена градила и развијала на различите начине. Било је таквих која су нестајала, али и оних која су настајала. Првобитне насеобине предмет су

проучавања археологије и представљају интересантне научне, историјске и туристичке вредности. Утврђене градове и њихова подграђа из доба владавине Римљана, као и оне из доба Немањића и каснијих владара и ктитора, који постоје на више места у Србији, још увек нисмо до краја истражили, ревитализовали и сврсисходно валоризовали. Утврђени градови имају велики историјски значај и чест су мотив у књигама о Србији, посебно у археолошким, историјским, архитектонским, урбанистичким и туристичким публикацијама. Показују прошлост, време, људе и догађаје, одважност, умешност, недостижност градитељске вештине и непогрешивост у избору локација. Чини се да их можемо убројати у прва урбана средишта, посебне намене, која су одолевала ратним налетима, али не зубу времена и нашој немарности, да сваки од њих на прави начин заштитимо, обновимо, свету презентујемо и њима се поносимо.

За разлику од градова који су историјски значајни и током времена нестали, има и оних који су временом израсли у савремене центре широког спектра деловања на непосредну и посредну околину. Континуитет у насељености многих локација у Србији једна је од потврда да су услови за живот, привредни и друштвени развој били повољни, људи готово одувек способни да развијају, шире и на различите начине обогаћују своја насеља. Данас Србија, чија је површина 88.509 km<sup>2</sup>, има 7.258.753 становника и 6.158 насеља, од којих према статистици и важећим прописима је 24 града, 28 градских општина, 150 општина и 195 градских насеља. За површину Србије узима се и податак од 88.361 km<sup>2</sup>. Подаци се сматрају привременим јер је, како пише у Статистичком годишњаку Републике Србије „У току израда катастра непокретности и дигиталног катастарског плана на територији Републике Србије, тако да још није могуће преузети коначне податке о површини појединих општина.“

### Величина насеља као мера

Оптималном величином града бавило се више истраживача, али на ово питање још увек нема, а неће ни бити јединственог и свеобухватног одговора, јер је реч о различитим аспектима, појавама, процесима, функцијама, објектима, наменана, прошлости, садашњости и будућности градова. Без обзира на велики број градова код нас и у свету, не постоје два потпуно иста, иако се често чини да су многи међусобно слични. Оптимални град постоји само у теорији и требало би да представља „...квалитетан урбани амбијент, у којем би економска динамика имала позитивну конотацију, који би, као најприроднија веза између урбаног и руралног, био по мери човека односно представљао одрживу форму урбане структуре...Време у којем цивилизацијски егзистирамо карактерише наглашена доминација урбаног над руралним. Концентрација становништва у урбаним подручјима

наговештава повољност ових средина за живот човека, са једне стране, док су са друге стране, управо корисници урбаног простора најгласнији заговорници неопходности враћања природи, услед све мање адекватних услова живота у граду за човека, као специфичну јединку,“ истичу Зора Живановић и Драгица Гатарих.

Наведене ставове потврђује схватање да је садашње планирање урбаних простора код нас на прекретници. Ово због тога што је класично просторно и урбано планирање оптерећено транзиционим околностима новим појавама и процесима. Савремене демократске, друштвене и економске промене, посебно савремена тржишна економија, потенцирају потребу изналагања сврсисходних захвата и приступа урбаном планирању, које мора одговорити нашим савременим потребама. У том смислу, треба успоставити нови систем одлучивања, анализе постављених задатака и целовитости подухвата.

Градови Србије су један од знакова њеног препознавања. Често добро истражени, деле судбину времена, простора и догађаја који нису увек били најпогоднији за раст, урбани развој, привредни полет и умножавање друштвених функција. Различити по времену постанка и трајању, изгледу, броју становника и некадашњим и савременим функцијама, предмет су истраживања просторних планера, урбаниста, архитеката, географа, социолога, демографа и других стручњака. Места су на којима су сконцентрисане културне вредности, управне, привредне, научне и школске институције. Градови Србије су привлачни за насељавање. Миграције са села ка градовима трају вековима. Досељавањем људи са стране, мења се градска популација. Градска насеља су места концентрације капитала, при чему је онај људски, демографски, најзначајнији и највреднији, јер представља својеврсно богатство које се ничим не може платити. На све то надовезује се значај дневног миграционог система ученика, студената и радника, који чине град и његово окружење, са којим је он функционално повезан.

### **Партиципација грађана за живот и рад**

У настојањима за боље планирање градова предвиђена је партиципација грађана и посебно заинтересованих група, јер „Савремено планирање урбаног развоја у Србији мора да одговори на више захтева – захтев за хармонизацију са европским стандардима на пољу планирања одрживог развоја и демократизације друштва, усклађивање са новим условима тржишног привређивања, као и са посебним условима контекста у коме се одвијају промене, где је потребно разумети преовлађујућу политичку културу, прилагодити се институционалном оквиру, адаптирати ограничењима ресурса локалног развоја, изборити се са интересима и традицијом,“ истиче Милан Миљевић.

Планирањем урбаног развоја у принципу руководе стручњаци, те су резултати задовољавајући. Уколико се у процес планирања укључе грађани, који јасно препознају своје потребе и приоритете, резултати могу бити још бољи. „Без обзира на искуство и знање, констатује Б. Верман, стручњак никада не може сам да има онакав увид какав имају они који живе и раде на одређеном подручју и који могу значајно да допринесу процесу планирања.“ Како је планирање развоја увек и свуда боље од санирања нежељених последица, настојања ка сврсисходном планирању су оправдана.

Градови не могу без непосредног окружења. По речима Јована Цвијића, написаним пре више од једног века, „Свака варош привлачи својим занатима и трговином околно сеоско становништво, које опет са своје стране има у њој пијацу за своје привредне производе; круг ових узајамних утицаја управља се унеколико по томе да ли је могућно варош у току једног дана посетити. Отуда је утицај вароши на околно становништво ограничен, и у временима скромнијих саобраћајних средстава морало је бити већи број вароши...Такве вароши држе се и у доцнијим временима ако се у њима створе нови извори рада и живота; одрже се кашто у истом стању кроз векове.“

Градови, општински центри и њима припадајућа насеља Србије, имају дуг континуитет, бурну историјску прошлост и будућност која зависи од привредног, друштвеног и политичког стања у земљи и њеном окружењу, од садашњих и будућих интеграција у Европи, по више политичких, стратешких, одбрамбених, привредних и друштвених основа. Ово због тога што је међуградска, међуопштинска, међунасељска и прекогранична сарадња могућност размене искустава у организацији простора, осмишљавања сврсисходних акција развоја и ширења националних и интернационалних веза, подухвата и пројеката.

Балканско полуострво и Европа праве су географске целине за вишесмерну, конструктивну и дугорочну сарадњу градова, регија и држава. Наравно, сви градови Србије, као и све њене општине немају подједнаке услове за прекограничну сарадњу, али зато сва насеља имају неограничене могућности унутар државне сарадње, која је, чини се, повремено и по низу питања, била на ниском нивоу. Сарадња се мора успостављати на дужи рок, како између сличних, тако и између различитих територијалних јединица, ближих и даљих градова, градских општина и руралних насеља, која су често међусобно комплементарна на привредном, демографском, развојном и другим нивоима. Наравно, констатује Драгутин Тошић „У условима савремене урбанизације и мреже економије, чест је случај да урбана језгра великих и у глобалним размерама економски значајних градова, на рачун повезивања са центрима сличних економских особина, запостављају развој просторно-функционалних веза и односа са својим непосредним окружењем...Сарадња међу градовима није ограничена на регионални ни-

во. Све је очитије да градови играју значајну улогу у решавању међународних политичких, економских и друштвених питања и да су се већ створили обриси транснационалних урбаних система.“ Како је то, колико, и на примерима којих наших и суседних градова могуће, показаће време и догађаји.

### Искуства прошлости за поштовање

У прошлости готово свака већа или мања предеона целина Србије, имала је свој економски и управни центар. Такви центри су у средњем веку најчешће били на добро заштићеним и тешко приступачним локацијама. Средиште српске средњовековне жупе, као административно-управне целине, био је град – утврђење на врху брда, које се лако могло бранити од непријатеља. Око утврђења је формирано подграђе, које је на више места било на долинским странама речних меандара, те је и на тај начин штићено од упада непријатеља. Током времена оваква насеља (утврђени градови, тврђаве, замкови) су исчезла. Деценијама су углавном то рушевине у којима се запажају темељи кућа средњовековних градских насеља. „Ових рушевина, пише Јован Цвијић, има расејаних и по шумама; одавно напуштене, оне су изазивале чуђење и дражиле народну фантазију која их је окружила легендама или је за њих везала разне историјске догађаје. Такве су рушевине Ново Брдо, Трепча, Брвеник, Брсково, Сврљиг, Борач, Козник, Маглич, Звечан, Петрич и друге у Србији.“

Градови Србије су се развијали на различите начине. Грађени су, али у ратовима разарани. Неки су страдали у поплавама и пожарима. Једни су се ширили по хоризонтали и расли по вертикали, док су други стагнирали. Административно су добијали различите статусе и имали мањи и већи утицај на окружење. Када је Јован Гавриловић 1846. године публикувао Речник географическо-статистични Србије, извесну пажњу је посветио административној подели земље. Већи значај имала је Статистика Краљевине Србије за 1893. годину. Србија је тада имала 24 вароши, 47 варошица, 3.135 села, 897 заселака и 2.161.961 становника. Писмених становника је било 14,17 %, неписмених 85,83 %. Земљорадњом се бавило 84,11 % укупног становништва, који су углавном живели на селу. Већих градова и бројнијег градског живља у Србији је тада било мало.

### *Вароши и варошице, непревазиђени термини*

У књизи Србија – опис земље, народа и државе, коју 1887. године написао Цвијићев професор географије Владимир Карић (1848-1893), за кога је истакнуто да је на Светској изложби у Паризу најлепши споменик својој домовини оставио красно о њој написаном књигом, интересантни су подаци о селима, варошима и варошицама, њиховом постанку, развоју,

значају, становништву, занимањима и државној и друштвеној организованиости. Плени богатство статистичких података, јер је Владимир карић, као државни службеник и дипломата, био на извору сазнања из низа области и делатности. „У Србији, пише Владимир Карић, има данас (1884. година) 3.737 села и 70 вароши и варошица. Међу варошицама многе су новијега постанка и од осталих села разликују се једино тиме, што имају по неколико дућана.“ У селима је било 2.662.594, или 87,51 %, а у варошима и варошицама 237.406 или 12,49 % становништва. Сеоског становништва је било седам пута више од варошког.

Табела 1. – Вароши изнад три хиљаде становника у Србији 1884. године

Вароши	Број мушких	Број женских	Укупно
Чачак	1.890	1.247	3.137
Власотинци	1.665	1.671	3.336
Ђуприја	1.816	1.592	3.408
Књажевац	1.853	1.717	3.570
Прокупље	1.913	1.761	3.674
Свилајнац	2.425	2.138	4.563
Јагодина	2.472	2.139	4.011
Зајечар	2.483	2.186	4.669
Неготин	2.590	2.137	4.727
Ваљево	2.812	1.925	4.737
Алексинач	2.742	2.365	5.107
Крушевац	2.860	2.298	5.153
Параћин	2.726	2.438	5.164
Ужице	3.100	2.650	5.750
Смедерево	3.698	2.880	6.578
Пирот	4.536	4.296	8.832
Врање	4.573	4.330	8.903
Крагујевац	5.181	3.902	9.083
Шабач	5.067	4.139	9.206
Пожаревац	5.221	4.173	9.394
Лесковац	5.563	5.307	10.870
Ниш	8.717	7.461	10.178
Београд	19.251	15.613	34.864

У време робовања Срба под Турцима, по Владимиру Карићу, „...у варошима живљаху готово искључиво Турци, а међу њима Грци и Цинцари и тек по гдекоји Србин, турска улизица. Оно мало Срба, што по варошима живљаше, беху трговци и то готово саме дућанције, затим мајстори, понајвише ћурчије, терзије, хлебари, туфегџије и кујунџије и зваху се варошани. Будући да су се носили турски и по турском обичају живели, а уз буне и ратове или се затварали с Турцима у градове или с новцима бежали

у Аустрију, то се не само нису бројали међу народ српски, него их је народ још и презирао...Тек по ослобођењу Србије, када вароши, иселењем Турака остадоше готово празне, почеше се и оне пунити српским становништвом. Најпре се у њих населише сеоски трговци, за њима пођоше и други имућнији сељаци из околних села, из обзира веће личне и имовинске безбедности; на послетку, понегде се и читава села морадоше преселити у вароши, по наредби власти.“

Бројни досељеници са села у градове и даље су се бавили земљорадњом и сточарством. Иза тога су почели да се баве трговином. „Тргованье, констатује Владимир Карић, беше у први мах узгредан посао, поред земљорадње, а доцније, упознавајући се боље с послом, они ту радњу пригрлише са свим. Тако се у току времена разви засебан трговачки ред у вароши, и трговац поче значити исто што и варошанин...Овим су путем мало по мало почеле избијати на површину разлике између сељака на селу и њихових синова и потомака, варошана: најпре по занимању, после и по знању и васпитању, па на послетку и по обичајима, назорима и оделу. Те све разлике увећаваше још и богатство које се у варошима поче нагомилавати, потпомогнуто и тиме, што многе од њих постадоше и управна средишта. Као и свуда у свету, тако се и у Србији сељак јаче држао свега старог, наслеђенога, народног, а варошанин је то полако остављао, угледајући се на варошане других народа јевропских са којима је по природи посла и положаја свога долазио у саобраћај, и тежио да се са њима изједначи.“

После ослобођења Србије од Турака, уз нову административну поделу државне територије, појавила се потреба за административно-управним, школским, трговачким и занатским центрима. На местима где су раније постојала сеоска насеља, развиле су се варошице, од којих су неке временом прерасле у градове са знатним бројем становника и разноврсним привредним и друштвеним функцијама. „Ако је околина била економски снажна, пише Јован Цвијић 1918. године, и ако је варошица основана на раскрсници важних путева, она је често у кратком времену постајала трговачки снажна и порасла бројем становника, као Обреновац, Младеновац, Жабаре, Лапово у Србији, док су друге новоосноване варошице тавориле, као Бољевац, Дервент, Наталинци, Топола и.т.д. Кашто су се нове варошице слабијег географског положаја држале на висини добро организованим вашарима, јер су вашари у Србији још пре 30-40 година били од значаја за економски промет.“

Варошице и вароши Србије, Владимира Карића и Јована Цвијића, временом су заменили градови, од којих су неки брзо напредовали, добијали урбанистичке планове, ширили се по хоризонтали и вертикали, често без одговарајућих просторних и урбанистичких планова и умножавали привредне, управне и друштвене функције, којима су утицали на непосредну и даљу околину, али и државу у целини. Израстали су у средишта

важних догађаја. Демографски су се умножавали, привредне, просветне, културне, васпитне функције и објекте добијали, саобраћајницама се повећивали и постајали познати и препознатљиви.

### Класификација насеља трајне вредности

Јован Цвијић (1865-1927) је становништву и насељима Србије и Балканског полуострва посвећивао значајну пажњу. Најобимније оригиналне резултате из тог домена, презентовао је у књигама Балканско полуострво и Антропогеографски проблеми Балканског полуострва, које су по низу питања и данас актуелне и често цитиране. Увиђајући значај Цвијићевих истраживања насеља и становништва, француски географ Жил Сион, 1921. године констатује да „Треба да будемо захвални господину Цвијићу што је нашем љубопитству открио нове хоризонте и што нас је научио тако плодној примени географске методе... Ако се хоће проценити интензитет разних утицаја треба бити способан за анализирање, у исти мах и природних и социјалних услова и знати економске прилике као и Етнографију и Историју...Цвијић је географији и науци открио нове видике и поред тога их научио тако плодној примени географске методе. Његово дело Балканско полуострво и јужнословенске земље, једно од најсугестивнијих у нашој науци, није значајно само по предмету, већ оно још више вреди по духу и оригиналности. Јужни Словени су имали среће да се овакав програм за њих изврши.“

Класификације насеља и типова кућа, великог научника и данас се уважавају. Јован Цвијић истиче да повољан географски положај као мамац делује на људе који се после великих догађаја и преокрета насељавају, понекад и на таквим местима на којима су постојала и преисторијска насеља. Људи су се окупљали на атрактивним локацијама, образовали основно језгро насеља око кога су се придошлице нагомилавале. Једном окупљени људи радом повећавају и користе природна богатства и подижу вредност положаја насеља и читавог краја. Тај процес привлачи друге људе, те тако насеља расту и напредују.

Број становника је један од показатеља величине и значаја насеља. Извесно време се уважавала класификација у којој су насеља испод 2.000 становника, села, она са 2.000 до 5.000 становника пољопривредне варошице, са 5.000 до 20.000 становника мале вароши, са 20.000 до 100.000 становника средње вароши и преко 100.000 становника велике вароши. Данас се, на примеру наше земље, констатује да групу великих градова у Србији, без обзира на непостојање универзално прихватљивих демографских критеријума, уважавали као скуп насеља која су по попису становништва из 2011. године, имала више од 100.000 становника. У прилог наведеном иду и међународне препоруке које се односе на начин диференцијације ти-



пова насеља, који је прихваћен и у Просторном плану Републике Србије 2010-2014-2021.

Посматрано са географског аспекта, чини се да нема повољног географског положаја, локалних и регионалних погодности, на којима људи нису оснивали своја насеља. Такав став потврђује Атинска повеља из 1931. године, у којој се, констатује да су природне предиспозиције и историјски догађаји одређивали и одређују карактер града, као што то чине и војна одбрана, научна и оперативна открића, постојећа администрација, развој комуникација и саобраћајних средстава.

Градови у Србији настајали су и развијали се кроз дуги низ година, узрочно и последично пратећи напредак друштва, економске прилике, државну организованост, урбано и просторно планирање, колизије и комплементарности са окружењем. Наравно, „Град као јединка никако није могао да се развија самостално без свог регионалног залеђа. Органска повезаност са окружењем, пише Велимир Шећеров, створила је урбано-рурални систем (нексус) у којем се успостављају нераскидиве везе. Често су оне неравномерне, једносмерне или унутар себе неповезане али са тенденцијом да се у градском центру сусретну. Везе између града и насеља која га окружују су обостране. Магнетизам чворишта (центра) изазива у простору ситуацију да су оне интензивније у смеру ка граду, али без обзира на јачину утицаја не би могле да функционишу аутономно. Велики градови у оквиру својих подручја имају више секундарних центара који врше улогу јединке ка којој гравитирају мања насеља. Структура система зато иде у смеру од најмањих насеља преко центара заједнице насеља, па све до централног места – градског насеља.“

У књизи Балканско полуострво, у поднаслову Варошка или градска насеља, Јован Цвијић је анализирао бројне особености насеља, која тумачи у контексту локације, историје, културних и цивилизацијских утицаја, који су били вишеструко значајни за људски живот, изглед и величину насеља, привредну и друштвену делатност. Примерима је потврђивао да су „На положај вароши Балканског Полуострва од највећег значаја утицаји кроз сва времена биле особине спајања и прожимања. Уздужним и попречним долинама ишли су путеви; на њиховим завршним тачкама или на местима где се они укрштају, затим у добро заклоњеним заливима, где се састају маритимне и континенталне комуникације, најповољнији су услови за развијање вароши.“

У унутрашњости Балканског полуострва, има градова који су настали на илирским, трачким, келтским, византијским и римским основама. Такви су Београд, Ћуприја, Параћин, Ниш, Бела Паланка, Пирот, Сремска Митровица и други. „И судбина ових вароши показује како на Балканском Полуострву није било континуитета у развоју цивилизација. За време инвазија и ратова многе дотле знатне вароши постале су безначајне паланке

или их је потпуно нестало, да би се наново подигле и постале напредне, кад су се прилике измениле...У континенталном блоку Београд, раскрсница важних континенталних и речних путева, никада није потпуно изгубио свој значај. Исто тако и Ниш, где се рачвају два уздужна пута, а са њима укршта попречни пут који иде на Јадранско Море,“ констатује познати научник Јован Цвијић.

Цвијићева класификација сеоских и градских насеља, која се заснива на значају и утицајима културних појасева Балканског полуострва била је широко прихватљива. Истицао је да су се културни утицаји временски и територијално преплитали и у градовима најупотније одражавали. Поред вароши медитеранског варијетета, који постоје у приобаљу Балканског полуострва, за континентални део карактеристични су арбанашки варијетет, грчко-егејски варијетет, турско-византијски или прави балкански тип, вароши патријалхалног режима у Србији северно од Ниша у сливу Велике Мораве. Током времена много тога се променило, али значај некадашњих истраживања не може се ничим умањивати, јер без познавања прошлости, нема осмишљене будућности наших насеља.

### Препознативост градова Војводине

После одласка Турака, по српским градовима убрзано се повећавао број житеља, природним прираштајем и досељавањем људи са села. Известан број становника бавио се трговином. Виђенији и богатији људи (трговци, индустријалци, свештеници, лекари, занатлије, земљопоседници) школовали су своју децу у Аустроугарској. Трговци и чиновници су често путовали и заједно са ђацима школованих на страни, почели да мењају тип градова по угледу на средњоевропске. Уз традиционално, уносили су нове елементе, обреде и обележавали догађаје.

Држава је подстицала напредак градоваа. Градила је веће објекте и доносила регулационе и урбанистичке планове. По томе се посебно истичала Војводина, у којој су утицаји са запада били веома јаки. Ту су настале вароши са широким улицама, малим приземним кућама за становање, пространим трговима, који су имали функцију пијаце, на којима су се, обично једном недељно, окупљали они који продају и они који купују различиту робу, посебно земљорадничке, сточарске и занатске производе.

По речима Јована Цвијића „На пијацама је промет много јачи него око њих у дућанима, у којима се продају страни еспапи. Мале дућанице се не могу обогатити и не цене их много, ако не продају и земљорадничке производе. Ови трговци извозници, са писменим сељацима, обично су најбољи пионири напретка. Живе комотним, широким животом, у лепим кућама са великим собама, у којима кашто има довољно угодности. Последњих деценија (XVIII века) су почели да подижу индустријска предузећа

која су у вези са производима земље; око ових вароши, има, дакле, млинова, фабрика шећера, пивара, предионица и ткачница, стругара (већином изван вароши) и.т.д.“

У старијој и савременој литератури из више научних области које се баве насељима, сретале су се, и срећу се, различити критеријуми за диференцирање руралних и градских насеља. Овом приликом полазимо од тога да су у попису становништва 1961. насеља у Србији подељена на градска, сеоска и мешовита. Од 1981. до 2011. године, насеља у Србији су подељена на градска и остала. Са циљем превазилажења наведених методолошких ограничења и упоредивости резултата руралних простора Србије са другим земљама све чешће се користи ОЕСД-ова методологија диференцирања руралних и урбаних простора. Њена суштинска разлика (и недостатак) у односу на актуелну типологију руралних и урбаних насеља у Србији, огледа се у томе што се из руралних простора искључују територије целе општине уколико је њена густина насељености већа од 150 ст/км<sup>2</sup>. Како је изнад просечне густине насељености наше земље и знатно више од насељености руралних предеоних целина, наведени критеријум је готово немогуће применити.

Табела 2. – Насеља и становништво Републике Србије

Простор	Г о д и н а 2002.				Г о д и н а 2011.			
	Насеља	%	Становника	%	Насеља	%	Становника	%
П р а в н и к р и т е р ј у м								
Сеоски	4.529	96,2	3.272.105	43,6	4.528	96,2	2.914.990	40,6
Градски	177	3,8	4.225.896	56,4	181	3,8	4.271.872	59,4
О Е С Д к р и т е р и ј у м								
Сеоски	3.904	83,0	4.161.660	55,5	4.132	87,7	3.137.432	43,7
Градски	802	17,0	3.336.341	44,5	577	12,3	4.049.430	56,3

### Социјални и културни простор

У литератури се истиче да се смисао појма град мењао током историјске прошлости. Првобитни градови били су утврђења на добро брањеним врховима узвишења, довољна сама себи, са мало веза и односа са окружењем. Имали су мали број становника. Око утврђених градова постојала су подграђа са бројнијим становништвом. Из доба владавине Немањића, потичу подаци о рударским и трговачким средиштима, која су имала извесне градске функције и обележја. Иза тога формирају се градови на различитим локацијама и добијају одговарајуће функције. Појављују се варошице и вароши. Статус им је дефинисан на државном нивоу, уз уважавање неколико критеријума, посебно броја становника. То је јасно приказивала тадашња статистика, уважавајући бројчани однос непољопривредног и пољопривредног становништва. Тек од седамдесетих година XX века,

пише Ксенија Петовар, тежиште пажње у дефинисању града помера се ка темама као што су квалитет живота, индикатори квалитета живљења, урбанистичка схваћеност као вредност која град чини не само физичким, него преваходно социјалним и културним простором у којем се препознаје и остварује људска комуникација, друштвеност, у којем је задовољење људских потреба доминантно питање градске политике и циљева развоја града.

Град је и својеврсна политичка заједница, ниво власти између општине којој припада, или коју представља, и националне државе. Уз то је саставни део државе и има одређени статус и позиције у односу на друге нивое власти, са којима је у одређеним односима, уз уважавање политичке организованости процедура и процеса, истиче С. Ђорђевић, бавећи се проблемима статуса, надлежностима и политичком организацијом градова у Србији. Град не чини само његов физички изглед. Реч је и о функцијама које има и утицају на окружење. Према Атинској повељи „Прави темељ града су економске, друштвене, политичке, психолошке и биолошке вредности које у њему постоје.“

Градови се шире у простору хоризонтално и вертикално и тиме мењају постојећи изглед животне средине. Међусобно се повезују чинећи својеврсну мрежу у чијим су чвориштима, која слабије и јаче делују на околину. Реч је о перманентном процесу урбанизације, који је узрок и последица раста броја градског становништва и умножавања градских функција. Основни чиниоци раста и развија градова су економски, демографски, друштвени и инфраструктурни.

Често се истиче да су градови бисери цивилизације и концентрација становништва на малом простору. Градови су истовремено самостални организми и део ближих и даљих просторних економских система. Насеља не могу без непосредног и посредног окружења, са којима су у бројним и разноврсним везама и условљеностима. На примеру насеља Цвијићеви антропогеографски елементи спајање и прожимање, долазе до пуног изражаја. Градови су основа развоја простора по низу показатеља, посебно на плану привреде, у којој се јасно истичу индустрија, занатство, трговина, али и друштвених делатности, какве су наука, култура и образовање у најширем смислу речи. Концентрација бројних функција у градовима, чини их различитим од осталог простора, те су важни центри ка којима се усмеравају, и из којих потичу друштвене, политичке, привредне, културне, образовне и друге акције, појаве, процеси и догађаји. Градови имају лидерску позицију у простору који им гравитира и на који јасно утичу.

Градови, пише Вера Спасојевић, се сматрају сложеним друштвеним феноменом „...који се просторно и временски манифестује у различитим облицима и функцијама. Може се дефинисати са више аспеката географског, економског, социјалног и наравно правног у коме се град дефинише као насеље које је као град утврђен законом. Једна од дефиниција об-

јашњава град као густо насељена, компактно изграђена и функционално добро организована просторна целина у којој се успостављају специфични односи између људи и околине...Савремена наука град углавном дефинише као демографску категорију која имплицира у првом плану број становника и карактер привредних делатности у којим је ангажовано његово становништво.“

Од интереса су и одговарајуће градске функције – привредна, услужна, управна, образовна, културно-просветна и друге. Градове Србије чине природа, станбени, управни, просветни, јавни, занатски и индустријски објекти, људи и догађаји у бројним међусобним условљеностима, спајању, прожимању, директним, индиректним, зоналним, азоналним, уређеним, стохастичким, тренутним, трајним, повратним и неповратним спрегама, односима, појавама и процесима.

Табела 3. – Густина насељености становништва Србије (без Косова и Метохије)

Насељеност на km <sup>2</sup>	Број општина		Површина km <sup>2</sup>		Број становника	
	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.
Ретка до 50	49	62	27.612	34.111	924.163	1.086.971
Средња 51-100	59	54	27.368	25.298	1.926.861	1.831.325
Густа 101-150	24	18	11.597	9.692	1.371.026	1.228.692
Висока изнад 151	29	27	10.917	8.467	3.275.951	2.973.674

### Министарство за уметност и лепоту градова

Током времена мењала се друштвена, политичка и територијална организација Србије, при чему су сеоска и градска насеља, као значајна средишта становника и привреде, имали посебан значај. Владимир Карић истиче да су, у прошлости, збор и договор били природно осећање српског народа не само за мале, већ и за велике ствари. На зборовима су доношене одлуке од значаја за живот, рад и напредак.

У време када је Краљевина Србија била наследна монархија са народним представништвом, сваки срез и свака окружна варош бирали су посланике и то једног на три хиљаде пореских глава, чак и ако су имали мање од три хиљаде житеља. Београд је бирао два посланика. По Уставу Србије из 1862. године постојала су министарства правде, просвете и црквених послова, унутрашњих послова, финансија, грађевина, спољних послова и народне привреде. Делатност неких од њих била је веома важна за развој руралних и урбаних насеља и њихових све сложенијих и бројнијих функција. Министарство грађевина, поред осталог, старало се о изградњи и одржавању путева, мостова, улица и канала, исушивању мочвара, регулацији река, о уметности и лепоти при изградњи јавних објеката и споменика. Много тога тицало се села, вароши и варошица, које су се развијале на различите начине и имале мањи и већи утицај на окружење.

За време владавине Турака, територија Србије је била подељена на четири санџака – Београдски, Смедеревски, Кратовски и Новопазарски. У време Првог српског устанка било је пашалука као територијалних јединица. Били су то Београдски, Лесковачки, Нишки, Врањски, Видински, Босански. Пашалуци, називани по највећим насељима у њима, тј, варошицама и варошима, делили су се на нахије. „Као што се види, истиче В. Карић, нахије су имале имена од главнога места у њима...Милош је постављао нахијске кнезове, који су били над свим кнежинским кнезовима.“ Ове територијалне јединице су биле различите по површини, броју насеља и становника.

После ослобођења од Турака, нахије су преименоване у исправничества, а затим у округе. Кнежине су трансформисане у срезове, док су општине остале оно што су биле. Нахијски кнез је постао начелник окружни, кнежински кнез начелник срески, срески кнез је постао кмет или председник општине. Свака општина је имала председника, кога је, као и његовог помоћника, бирао народ општине. Београду и Нишу председника је постављао краљ, одговарајућим указом. Београдски пашалук је био највећи. Извесно време Србија је била подељена на 21 округ, 69 срезова и 622 општине. Посебне управе имали су Београд, као најзначајнији центар и Мајданпек, због изузетно значајног рударства.

Табела 4. – Београдски пашалук и његове нахије

Назив нахије	Број села	Назив нахије	Број села
Пожаревачка	194	Пожешка	104
Ваљевска	193	Београдска	75
Крагујевачка	160	Ћупријска	72
Јагодинска	140	Грочанска	53
Ужичка	123	Смедеревска	51
Рудничка	111	Соколска	44
Шабачка	105	Поречка	20

У територијалној организацији Србије од давнина познат је термин општина. У старој Србији свако веће село, или скуп неколико мањих еоских насеља, чинила су општину. За разлику од прошлости и некадашње територијалне организације, године 2011. у Србији (без Косова и Метохије) је било 78 општинских центара са мање од 20.000 становника и то: 22 са мање од 5.000 становника, 31 са 5001. до 10.000 становника, 13 са 10.001. до 15.000 становника и 12 са 15.001. до 20.000 становника. У општинама свих наведених категорија у Републици Србији, било је 688.680 становника, што је 45.356 мање него 2002. године и потврђује процес депопулације.

Према показатељима из 2014. године, представљеним у Статистичком годишњаку Републике Србије, територијална подела наше земље утврђена је на основу Уредбе о номенклатури статистичких територијал-

них јединица, која је објављена у Службеном гласнику Републике Србије број 109/09 и 46/10. Београд као главни град наше земље, има посебан статус. Републику Србију чине предеоне целине Србија север и Србија југ. Србији север припадају Београдски регион и Регион Војводине, Србији југ припадају Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косова и Метохије. Мање предеоне целине су области, познате и као окрузи.

Табела 5. – Територијалне јединице Републике Србије

Јединица	Укупно	С р б и ј а – с е в е р		С р б и ј а – ј у г		
		Београдски регион	Регион Војводине	Регион Шумадије и Западне Србије	Регион Јужне и Источне Србије	Регион Косова и Метохије
Области	30	1	7	8	9	5
Градови	24	1	8	10	6	1
Градске општине	29	17	2	0	9	0
Општине	150	0	39	42	41	28
Насеља	6.158	157	467	2.112	1.973	1.449
Градска насеља	195	10	52	53	46	26

### Наглашена потреба деметрополизације

О градовима Србије написано је толико много књига, чланака, туристичких водича, монографија и израђено толико пројеката да се од њих може начинити библиотека неслућених размера. Путописци, историчари, географи, етнологзи, социолози, урбанисти, архитекте, просторни планери, економисти, књижевници и други, на себи својствен начин истраживали су, интерпретирани и презентовали знања, искуства, планове и импресије о нашим градовима.

Наша земља мора постићи равномернији територијални размештај насеља и становништва. Деметрополизација је вишескруко оправдана и преко потребна. У том смислу, одговарајући државни органи морају дефинисати мере развоја мањих градских насеља и села која им територијално и административно припадају.

У сада важећем Просторном плану Републике Србије 2010-2014-2020. године констатује се да је „Остварење циља равномернијег размештаја становништва могуће постићи развојем полицентричног модела урбанизације, развојем малих и средњиг градова, што је већ доминантан тренд развоја урбанизације у Европи. На тај начин се оптимално валоризују предности појединачних ресурса локалне средине, што умањује негатив-

ни миграциони салдо у тим срединама. Стратегијом просторног, као интегралног дела концепције регионалног развоја, мора се пружити пуна подршка регионима јужне, источне и западне Србије где је демографски и кадровски потенцијали представљају кључни проблем...Неопходно је дефинисати зоне и подручја реално могуће демографске ревитализације и покренути мере и акције за њено спровођење.“ На постојеће стање концентрације становништва и бројних привредних и друштвених активности, јасно указују подаци о деценијској премоћи Београда и његовог региона над готово свим осталим деловима Србије, посебно над планинским и пограничним просторимас, који су изразито депопулациони и привредно стагнирајући.

Табела 6. – Основни показатељи предеоних целина Србије

Предеона	ПТ km <sup>2</sup>	ПП ha	БН	БС	БЗ
Србија север	24.829	1.996.002	624	3.593.270	1.037.000
Србија југ	63.680	3.100.265	5.534	3.665.483	709.000
СР Србија	88.509	5.096.267	6.158	7.258.753	1.746.000

ПТ = површина приказане територије; ПП = пољопривредна површина приказане територије; БН = број насеља на приказаној територији; БС = број становника на приказаној територији; БЗ = број запослених на приказаној територији.

Република Србија има 56% градског и 46% сеоског становништва. По проценту градског, у укупном становништву, је испод просека Европе. С обзиром да је на старом континенту прихваћен принцип функционалне специјализације малих урбаних средишта, уз велики значај полицентричног система насеља и пратећих активности, наша земља треба да примени проверене инструменте и методе организације простора и насеља у њему, „У оквиру којих доминира нодалност као полазиште просторне и функционалне организације државне територије.“

Наведено се може реализовати установљавањем мрежно-хијерархијске структуре градских насеља и њихових окружења уз полицентрилизам урбаних насеља, јасно дефинисање региона и проширивањем интеррегионалне и прекограничне сарадње. У наведеном смислу јасни су ставови које је изложила Вера Спасојевић разматрајући проблематику градова наше земље у XXI веку. Поред осталог закључује: „Може се рећи да је потребно урадити деконцентрацију, рационално и систематско растеређење већих центара. Преношењем надлежности на ниво нижи од државног. Република Србија ће ући у процес постепене децентрализације, док ће локалне заједнице уступањем дела надлежности вишем нивоу природним путем доћи до система регионализације. У том смислу регион траба схватити као територијалну јединицу у којој је могуће артикулисати заједничке проблеме, интересе и пројекте локалних заједница или већих територијалних целина, и у којој постоје већи институционални, финансијски и стручни ка-



пацитети за дефинисање и реализацију и већих развојних пројеката. Локална заједница код тога задржава право иницијативе и учешћа док држава има право и обавезу да обезбеђује законске, макроекономске и финансијске оквире и подршку за остварење ових циљева.“

Од посебног интереса су речи приређивача научног скупа и зборника радова Градови у XXI веку - локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља, (Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет Универзитета у Београду), исписане у на првим страницама књиге: „Данашње европске развојне тенденције препознају градове као покретаче и акумулаторе у којима су сконцентрисани сви социо-економски и демографски капацитети модерног друштва. Транзиција насеља из руралног ка урбаном се дешава динамиком која убрзано модификује простор чинећи га у све већој мери зависним од улоге и функција градских насеља. У зависности од актуелног политичког и економског момента ови процеси се дешавају плански и усаглашено са општом стратегијом развоја државе. Србија на почетку друге декаде 21. вела се суочава са баласом прошлости и изазовом будућности у планирању урбаних подручја. Искуства која при томе црпи из сопствене историје и европске праксе репродукују се директно на простор правећи истовремено образац градова са посебним обележјима и глобалним тренденцијама.“

За бројне, сложене и на дужи рок осмишљене акције, страна искуства се морају, увек и свуда, усаглашавати са нашом традицијом, која је од посебног значаја. Помодарство и униформност у планирању, управљању и уређењу насеља увек и свуда се морају избегавати и апстраховати. Предности се морају давати традиционалном, како у погледу стилова и материјала изградње објеката, тако и у начину живота и привређивања, јер насеља су за људе, којима морају обезбеђивати најповољније и трајне услове за живот и рад.

Насеља, њихов историјски развој и значај, урбани и рурални изглед, функције, величина и начин живота у њима веома се разликују чак и на релативно малом растојању у Србији. Специфичности Поморавља сасвим су другачије од оних у пространој Бачкој. Власина и Крајиште, крајња су супротност Суботици и њеној околини. Понишавље и Подриње, иако долинско-планинског карактера, имају своје непоновљиве специфичности. Пшштер и Сјеница су вишеструко другачији од Кључких тераса и Неготинске крајине. Срем се у односу на Шумадију разликује не само по историјској прошлости, специфичности пејзажа и насеља, већ по начину живота, привређивања, саобраћајној повезаности и приступачности друмским, железничким, водним и ваздушним саобраћајем.

Више и боље него други, на ову проблематику, сугеришу реченице које је написао Милован Радовановић, истражујући систем човек – животна средина: „... сваки истраживачки подухват усмерен ка животној

средини, било са ужег, секторског, или ширег интегралног аспекта, мора бити саображан нашој друштвеној стварности...Такав услов неминовно захтева критичко усвајање свих увезених теорија и схватања, сагледавање њихове научне и идеолошке суштине и могућности конкретне примене на наше услове. Иако није спорно да у просторном планирању и просторном уређењу животне средине (који несумњиво представља један од најсложенијих и друштвено најактуелнијих задатака у датој области) постоје универзални начини и рационални постулати чије је исходиште у фундаменталним законима материјалног света уопште, чињеница је да на другој страни свака конкретна концепција просторне организације представља израз сопствених историјских услова, дате друштвене стварности, њених захтева и циљева. Конкретне концепције заштите, унапређења и просторног уређења и организације животне средине такође морају бити адекватне регионално издиференцираним условима географског простора, његовим реално постојећим геосистемима (тзв. природно-територијалним комплексима) чија свака типолошка категорија представља својеврстан природни систем, у више или мање стабилном или критичном стању динамичке равнотеже.“

Првог јануара 2012. године Република Србија је имала 30 области, 24 града, 8 градских општина, 150 општина, 195 градских насеља и 6.158 насеља свих врста. Међу насељима само Београд има више од милион становника, што је двоструко и троструко више од броја становника пространих области југа и истока Србије. Овакво стање потврђује чињеницу да Србија није изградила равномерно развијен урбани систем, што се на различите, посебно негативне начине, одражава на развијеност привредних и друштвених делатности, тј. на свеукупан живот становништва.

Табела 7. – Основни показатељи предеоних целина Србије 2011. године

Регион	ПТ km <sup>2</sup>	ПП ha	БН	БС	БЗ
Београдски	3.226	215.414	157	1.647.490	577.00
Војвођански	21.603	1.780.588	467	1.945.780	461.000
Шумадија и З. Србија	26.495	1.592.361	2.112	2.024.316	403.000
Ј и И Србија	26.246	1.507.904	1.973	1.641.167	306.000
Косовско-метохијски	10.939	-	1.449	-	-
Република Србија	88.505	5.096.267	6.158	7.258.753	1.746.000

ПТ = површина приказане територије; ПП пољопривредна површина приказане територије; БН = број насеља на одговарајућој територији; БС = број становника на одговарајућој територији; БЗ = број запослених на одговарајућој територији.

Београд, као главни град Републике Србије, има бројне одлике европског мега центра, али, по низу показатеља, знатно иза највећих гра-

дова старог континента. За разлику од Београда, Нови Сад, Ниш и Приштина, дефинишу се као међународно значајни градски центри. Суботица, Сомбор, Сремска Митровица, Зрењанин, Панчево, Лозница, Шабац, Ваљево, Смедерево, Крушевац, Ужице, Чачак, Крагујевац, Краљево, Врање, Нови Пазар, Лесковац и Призрен су урбани центри националног значаја. Нижој категорији, у смислу регионални урбани центри, припадају Кикинда, Вршац, Јагодина, Зајечар, Пирот, Косовска Митровица, Пећ, Ђаковица, Гњилане, Урошевац и Косовска Каменица. Локални значај имају сасвим мали општински центри, од којих неки још увек немају све битне одлике урбаних насеља (Мали Иђош, Нова Црња, Опово, Пећинци, Пландиште, Житиште, Жабал, Алибунар, Бач).

Наведена структура насеља Србије подстиче потребу вишестраних проучавања, одговарајућу законску регулативу и предузимање апликативних акција, чији циљ мора да буде изналажење сврсисходних подухвата за њихов свеукупни даљи развој. Ово због тога што су градови и урбани системи, носиоци процеса глобализације и морају се усаглашавати са европском стварношћу, у смислу полицентричности која подстиче равнoмернији привредни и друштвени развој Србије, констатују Петар Митковић и Јелена Ђурић.

Насеља Србије суочавају се са бројним и разноврсним проблемима који се морају решавати на локалном и државном нивоу. Реч је о односу према просторним показатељима дисперзији, концентрацији, урбаној обнови, рестаурацији законом заштићених објеката и пословном повезивању на више нивоа и у више праваца, али увек и свуда на дужи рок. Проблеми се морају решавати научно потврђеним ставовима и осмишљеним апликативним акцијама. „У том погледу одрживи градови и насеља ће бити они у којима је економски, социјални и просторни развој тако осмишљен и спрегнут да траје и који обезбеђују квалитет живота свим грађанима. Одрживи градови и насеља ће користити своја богатства и ресурсе на начин који не угрожава расположивост ресурса и њихову дугорочност. Одрживи градови и насеља обезбеђују и одржавају сигурност од природних или створених хазарда који могу угрозити даљи развој.“

У наведеном смислу Србија може и мора да развија урбане центре који ће бити кључни за развој привреде и благостање друштва. Мора развијати урбане центре који због изузетног географског, саобраћајног, функционалног и стратешког положаја, имају бројне функције и вишедимензионални значај. То посебно важи за градове и општинске центре у пограничном простору и остваривање одговарајуће прекограничне сарадње, онакве какву остварују неки погранични градови западне и централне Европе. Ово и због тога што градови представљају вишевековну творевину човека и друштва на одређеном простору, те им је потребно обезбедити просперитетну будућност.

Бавећи се проблемама икономског грађевинског земљишта и локалном самоуправом Весна Златановић-Томашевић, поред осталог, указује на градске центре и неке њихове специфичности. Констатује да „...саобраћајна загушеност, лош квалитет ваздуха, воде, слаба опремљеност земљишта све су то неки од симптома неодрживог урбаног развоја. Битне појаве у урбаном развоју градова се огледају у ценовном изразу преко цена радних места, стана, комуникација, изградње комуналних система, јавних и социјалних објеката, такозваних урбаних активности. Овакве активности подижу или обарају социо-културну, економску и еколошку цену града. Кретање економске ренте, као израза вредности (грађевинског) земљишта и трошкова превоза, у односу на просечне и маргиналне трошкове, на најбољи начин илуструје друштвено-економску ефикасност одређеног града. Град је утолико оптималан уколико је технички, економски, социјално и еколошки ефикасан. Идеално одржива заједница се карактерише разним међузависним принципима као што су: еколошки интегритет, економска виталност, социјално благостање.“

У савременој литератури и оперативи неки аутори заговарају идеје о паметном граду, које нису неоствариве. Насеља, посебно градови, одражавају степен економске развијености регија којима припадају, одређују њихове основне карактеристике и на различите начине утичу на локалну, регионалну, националну и међународну економију, културу, туристичка кретања, миграције становништва, еколошке параметре и животне услове. Уз све то, од посебног је значаја одговарајућа регионализација, која често почива на развоју градских насеља и манифестује се порастом становништва, броја градских насеља и преображај сеоских у градска насеља. Таквим насељима, у првом реду градовима, морамо тежити, посебно због тога што градови, као и људи, имају своје лице и своју судбину.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Група аутора (2012): Мостови широм Европе. Европска конференција министара одговорних за просторно-регионално планирање. Асоцијација просторних планера Србије, Преводи, књига 1, Београд.
- Група аутора (2011): Просторни план Републике Србије. Републичка агенција за просторно планирање, Службени гласник, Београд.
- Живановић З. и Гатарих Д. (2012): (Не) могућност дефинисања оптималне величине града. Градови у XXI веку, Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Београду, Географски факултет и Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- Карић В. (1887): *Србија – опис земље, народа и државе*. Београд: Краљевска државна штампарија

- Митковић П. и Ђурић Ј. (2010): Функционално повезивање градова као покретач привредног развоја. Градови у XXI веку, Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Београду, Географски факултет и Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- Сион Ј. (1921): Нова област у Антропогеографији. *Гласник Географског друштва*, (5)
- Спасојевић В. (2012): Градови Србије у XXI веку – шансе и изазови. Асоцијација просторних планера Србије, Универзитет у Београду, Географски факултет и Републичка агенција за просторно планирање, Београд.
- Станковић М. С. и Басарић Ј. (2010): Административна подела Србије у прошлости. Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља, Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Радовановић М. (1977): О систему човек – животна средина. Саопштења број 6, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд.
- Петовар К. (2007): *О критеријумима дефиниције града. У сусрет новом статусу градова у Србији, реалност и потребе*. Београд: ПАЛГО центар
- Тошић Д. (2012): *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет
- Тошић Б. и Живановић С. (2010): О новој територијалној организацији локалне самоуправе у Србији. Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља, Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Томашевић-Златановић В. (2010): Грађевинско земљиште и локална самоуправа. Локална самоуправа у планирању и уређењу простора и насеља, Асоцијација просторних планера Србије и Географски факултет Универзитета у Београду, Београд.
- Цвијић Ј. (1987): *Балканско полуострво*. Сабрана дела Јована Цвијића, књига 2, САНУ, Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Цвијић Ј. (1987): Антропогеографски проблеми Балканског полуострва. Сабрана дела Јована Цвијића, књига 4, том I, САНУ, Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Шећеров В. (2012): *Стратешко планирање градова*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет

Stevan M. Stanković

## THE PAST AND FUTURE OF OUR SETTLEMENTS

### Summary

Settlements of Serbia are faced with numerous and various problems that must be solved at both the local and state level. The relation to spatial indicators is referred to: dispersion, concentration, urban renewal, restoration of property under legal protection, and business connections at multiple levels and in multiple directions, but always and everywhere in the longer term. These problems must be solved in accordance with scientifically validated positions and carefully planned applicative actions. „In this

regard, sustainable cities and towns will be those in which the economic, social and spatial development is designed in such a way that it may last and that it may provide high quality of life for all residents. Sustainable cities and towns will use their wealth and resources in a way that does not endanger their availability and longevity. Sustainable cities and towns provide and maintain protection from natural or man-made hazards that may threaten their further development.“